

WEEAIA AYAKO

WEEAIA
AYAKO
KAYK

ФЕДІР ДУДКО

Отаман Крук

ПРАГА

1941

КНИГОЗБІРНЯ „ПРОБОЄМ“ Ч. 10.

Всі права засережені.

Обгортика й ілюстрації праці М. Михалевича.

Тираж 5.000 примірників.

Друк. І. Андреска вд., Прага XII, Белградська 10.

I.

Вбік від того місця Десни, де вона, блудиши й плутаючися серед зелених просторів чернігівської землі, рис свої стрімкі високі кручі, на краєчку глибокого провалля, порослого густою дібровою, стояв донедавна старий козацький монастир. Коли було переправитися під Суярчиними хуторами перевозом на правий беріг ріки й вийти на кручу, ви натрапляли на широкий, у кучерявих вербах шлях, що біг до вкритої туманною сизиною стіни задумливих чернігівських борів. Приставивши руку до очей і вглядівшись туди, ви могли помітити над сизим гребенем тих борів золоте мерехтіння далеких хрестів. То був Миколаївський старо-козацький монастир.

Тисячами протоптаних стежок побожно сходився до нього з усіх сторін старої гетьманщини український люд на прощу. З Борзни, з Сосниці, з Батурина, з Коропа, з Конотопа, Ніжина, Глухова, Путивля, з далекого Стародуба, з Новгородця на Сіверщині — з усіх кінців подесенщини й задесенщини від ранньої весни до золотої осени тягнулися до нього довгими низками богобоязні прочини. А раз на рік, на Спаса, віздилася туди на ярмарок уся Чернігівщина.

Не тільки монастирські гостиниці, усі подвір'я, майдани, узлісся навколо монастиря — усе залишене було тоді возами й людом. А на зеленому майдані перед монастирською брамою не було деголті виashi. Ройвся, товкся народ коло розставлених на цьому білих наметів, де ченці продавали все, чого тільки душі забагчиться: найкращий на цілу подесеницьку пахучий липовий мед, медівники, маківники, сластьони, ірняники, кавуни, запашні дині, винні яблука, грушки, сливки, хлібний квас із родзинками, від якого так приємно піти гало в носі, мистецькі різані з дерева ложки, іконки, дудки, свиницькі - коні, ноливяні миски, кухлі, глиняні півшники — чого-чого тільки не було там, у тих ятках і шатрах!

Старий козацький Миколаївський монастир. Хто на Чернігівщині не зпав Миколаївського старо-козацького монастиря!

Виліскуючи білими мурами на сонці, купаючи верхи своїх розкішних, чудернацьки вигнутих башень у небесній голубіні, обгоряній задумою старої темно-зеленої діброви, гостинно відчиняв вік свою широку, з заліза ковану браму кожному, хто в замілуванні до рідної старовини приїздив туди оглянути рідкі памятки української давнинувшини.

А було чим попишатися старому монастиреві.

Високу вежу над брамою із дорогими давонаями, литими наполовину з міди із сріблом, побудував великий добродій монастиря гетьман Богдан Хмельницький. Із сторожевих вікон цієї вежі видно цілу околицю навколо так далеко, як далеко може сягнути своїм зором птах. піднесши ви-

око над землею, а чистий, оксамитово-піжний пе-
реснів монастирських дзвонів чути по всіх селах
і хуторах навколо, ба — навіть тихої цогоди ген-
гени далеко аж по той бік Десни. Хмельницький
опасав також навколо монастир міцними мурами
з бойовими гніздами й нижками і новісив у великій
церкві монастирській золоте, тонкої волоської ро-
боти, старомоднавське панікадило.

Лівобережний гетьман Самойлович подарував
монастиреві старовинну бібліотеку з гетьманським
архівом і в пам'ять по собі поставив у нижній голов-
ної церкви кований срібний ковчег, майстерно
оздоблений старим українським орнаментом. На зо-
лотій, тонко різьблений по цілому полю таблиці на
віку ковчega зробив він напис:

»Милостю Божою гетьман Самойлович з усім
чесним козацтвом в літо від Р. Х. 1677. на вічний
дар святого Миколая Мирлікійського козацькому
монастиреві«.

Мажена перебудував головну церкву й винів
нові нижні баптізмальні вежами й церквами ма-
настирськими. У головній церкві поставив він до-
рогний, із кинарису різаний іконостас, із гербом
своїм над царським входом.

Гетьман Скоропадський дарував монастиреві
кіот із срібла з великим образом патрона мана-
стиря — єпископа Миколи Мирлікійського в золо-
тих шатах. Безліч райдужних самоцвітів, кривавих
рубінів, білих перлів і зеленкуватих смарагдів при-
крашало одіння святого, а поздовж цілого образу
подвійною рамкою перемежалося велике каміння
опалів, сафірів, діамантів і фіолетових аметистів.

Гетьман Апостол Іоанно дарував чаші золоті на престол, старовинну, в золотій оправі, іноками київської печерської лаври писану евангелію, дорогоцінні ризи з золотої й срібної парчі й шовковий атамінс із найтоншої цурицурової персіянської тканини, багато орнаментований бісеровим шиттям, із українським написом по краях.

І ціла пізка інших гетьманів і значного коштува городового й запорозького: Товстолісів, Домонтовичів, Дорошенків, Мокрієвичів, Суховієнків, Часників, Марквічів, Гамалій, Кацік, Забіл, Судінків і їм же після числа — багато постаралися для прикраси монастиря пожертвою різних високопочитових, мистецької роботи стародавніх речей на пам'ять про собі і в поучення прийдешнім поколінням.

Але найбільшою святынею й найцінішою пам'яткою цілої обителі, яку, як дорогу реліквію, бе ріг старий монастир, був величезний, по обидва боки просторої монастирської брами розписаний образ давнього козацького имена. Кожний, хто переступав поріг монастирський, мимоволі зуїнлився й довго простоював перед цим образом, обхойлений почуттям розчулення і побожної пошани до рідної старовини.

Був то образ іекла й раю.

Усю праву сторону брами займав обрàз іекла. На величезному просторі посеред диких скель і урвиц горіла червоним полум'ям смола й у ній іеклися грішники. Високими кривавими язиками здіймався огонь угору і лизав з усіх боків загнану туди отару засуджених на вічні муки людей, із пов-

ними розшуки, терпіння і каяття обличчями. Кого-кого тільки не було там: архидерей, ченці, князі й царі в золотих коронах, блудниці з голими тілами, лихвярі, існахери, зрадники, брехуни, невіри, лиходії, розбійники, ошуканці й багато-багато іншого грішного люду. Посеред них на пайвіднішому місці стояв апостол Юда, а коло його якийсь грішний митрюолит із схрещеними на грудях руками. Чорні постаті рогатих володарів некла з блискучими, налитими злорадством очима, в яких відсвічував искельний вогонь, із закрученими хвостами, цапиними борідками й ратицями на ногах — господарили коло грішників. Вони колоти їх залізними вилами, били дротяними канчуками, пекли в горючій смолі, виривали кліщами язики зрадникам, примулювали брехунів лизати розпеченні сковороди й чинили інші, не знати які ще страшні й печувальні речі. Чадний дим густими багряними стовпами адіявся вгору і піс до неба даремні благання і зоїки із страшного місця плачу й скреготу зубовного. В густих хмарах, що висіли над иском, налахко-тіла кривава заграва величезної пожежі — і було моторошно очам дивитися на неї.

За червоними хмарами кривава барва бліднішала й поволі переходила на середину склепіння у блідорожевий тон, на якому вирисовувалися великі постаті чотирьох ангелів із розпростертими величезними крилами. Довгими сурмами, зверненими на всі чотири кінці світу, сповіщали вони про настання страшного суду.

З вершини склепіння блідорожева барва починала голубіти й переходила на ліву сторону брами

в чисту небесну блакить. Легкі білі хмарки, як човники в чистому морі, плили у висоті над величим раїським садом. Розлогі дерева кидали густу тінь на піжину шовкову траву й красувалися своїми золотими й червонообокими овочами. Чечурні пави, як гарні молодиці, порозігускавили хвости, гордо походжали по саду, шиняючися своєю вродою. У затінку дерев лежали на траві тигри й леви і спокійно поглядали на зелену галіяву посеред саду, де безжурно веселилися праївдники.

На цій галіявлі стояв довжелезний стіл, накритий білою скатертшю із українським виннитям здовж по краях. На столі було наставлено споду всякого печива й пітва і круг цього сиділи праївдники. Передній, ближчий до глядача краї столу по театральному був не зайнятий. Зате здовж інших трьох сторін густо засідав чесний народ і живився чим Бог послав. Нолумиски з сливами, з медом, з яблуками, кавунами, дині, поливані миски з ковбасами, різними печивом і варевом від краю до краю заповнювали стіл. Тут і там стояли жбані з варенухою, а кілька боклаг струїли оковиту в підставлювані чарки, підогріваючи радість у серцях праївдників.

Попереду сидів Христос. Перед ним стояло на столі печепе порося із крашанкою в зубах і паска. З одного боку Христа — ученики його, а другого — сивоусе козацтво. За ними в обидва боки сиділи інші праївдники. Кілька слінних кобзарів і лірянків примостилося по боках столу на траві й грали на лірах і бандурах. А на муріжку під раїською яблунею в широчених червоних штанях і в ништо роз-

шитих білих сорочках, хватсько повіваючи козацькими чупринами, рівно підборами землю кілька веселих запорожців.

Дуже старий був цей образ. Від часу в багатьох місцях на п'ому повилуцувалася вже фарба, а на лівій стороні, там, де був рай, уздовж цілого образу заціловано було широку смугу на висоті, до якої сягали людські вуста. Проте навіть на думку не спадало нікому його поновлювати. Цінуючи всяку памятку минувшини, монастир з особливою святістю беріг цей стародавній, дуже шанований народом образ, що дійшов до наших днів у своїй непорушній красі.

Чи дивниця було бачити, як раз-у-раз підвідив до цього образу своїх онуків якийсь сплюсній козак із задесенічини, показував їм рукою на рай і новчав:

— Глядіть, діти, — це предки наші благочестиві в раю веселяться.

І дивилися нащадки на старе малювило й святою пошаною до минувшини проїмалися їх молоді налікі серця.

II.

Другий рік уже живе на послуху в монастирі молодий брат Павло.

За цей рік незлічиме число разів доводилося проходити йому монастирською брамою, незлічиме число разів перебігали очі його здовж потемнілих барв старого образу раю, але ніяк не може він зникнути спокійно дивитися на похмурі обличчя своїх сиюсих предків. Кожного разу, як тільки погляне на образ, у молодій, налкій уяві його встає із гроба сива давнини.

В якісь солодкім тумані ввикається йому колишнє життя, уявляються живими ці померхлі обличчя, він чує гоміні шаркруги, чує рух, скрипіт возів, шарварок, гуркіт далеских гармат, бачить, як в'ється куряча під конитами козацьких коней, ловить вухом брякіт зброї і звуки великих закликів на боротьбу — і трептить серце в брата Павла, і новно заналу в його молодій душі, і ломляться груди від налкого юнацького завзяття...

Озирається брат Павло навколо, й горять огнем його молоді блискучі очі.

Але враз застигає він на місці й тяжкий сум налягає йому на душу: те саме сонце, що світило й колись, ті самі бори шумлять, що гомонили вер-

ховіттям над головами його предків, та сама земля навколо, по якій ступали їхні ноги — а життя нема. Тихо, мертво скрізь. Як на цвинтарі. Глухі чури навкруги, мовчазне каміння, пісім плити, ікони, хрести, келії.

І дивиться у стосотий раз брат Павло на сивий козацький вус на образі і в стосотий раз пити себе:

— Невже ж, невже отак і номерло все навіки?

Мовчить все навколо. Непорушно висять тяжкі сиві брови над старими козацькими очима, застигла в своєму руху весела куника січовиків, що безжурно садить гонака під рапіським деревом, і лише всміхнені очі старого рубаки, що сидить обіч Христа, лукаво дивляться на брата Павла й гостро проймають його якоюсь дивною загадковістю.

Глухо гуде під скленінням стримана хода проchan. Зітхання, шепоти. Побожне цмокання наївних простодушних вуст.

Павло озирає людей і з тяжким сумом відходить.

Але куди не піде, куди не озириеться — звідусіль вів на його віковим сумом. Чи на срібний ковчег погляне, чи на старі козацькі корогви, чи на шведські гармати, що в чорних панцах своїх на монастирському подвір'ї таємниче ховають німу славу мицувинни — те саме питання павертається на думку й настирливо товчиться у гарячій голові його:

— Чи вже ж отак-таки й пропало все навіки? Чи вже ж?..

Рішуче махає він рукою і йде шукати свого по-

братима, брата Кирила, щоб у сердечній розмові з ним придушити нестерпний біль.

З того часу, як за «мазепинський дух» його і брата Кирила вигнали на три роки із семінарії і з наказу владики Антонія заточили на послух до монастиря, воїни немов поріднилися. Монастир злутив їх. Не було ні одної думки в брата Павла, якої б того ж дня не знав брат Кирило. Ні одної бажання брата Кирила не було невідоме в ту ж мить Павлові. Монастир із німою тишою своїх старовинних мурів і глухих переходів, із таємничим гомоном вікових дубів і шепотом високих сосен, з мовчазними стародавніми написами, іконами, поставцями, папікацилами, — обгорнув обох їх романтичною задумою й зацурив у солодкі спогади мицувшини.

— Що, Навтику, знову сумуси? — питав брат Кирило.

— Не можу, брате... Повіриш — не можу... Сил нема.

— Та що вже — знаю. Дуже добре знаю... А ти малюй свої ікони. Малюй і забудеться...

— Не сила, брате. Вже Й ключар на мене гігіяється, вже Й ігумеп кликав, грозив владиці скаржитися — коли ж не можу. Розумієш?.. Ну, що ж — хай скаржиться. Піду з монастиря. Візьму Й піду собі.

— Куди? — питав брат Павло.

— Куди! Хіба я знаю, куди!.. Широкий світ панкоко. Піду до моря, піду за море...

І в смутній задумі дивиться брат Павло крізь грани тісної келії в туманну широку сизину і

рвється душа його кудись далеко, далеко. Куди?
Хіба він знає куди?

... беретъка за испалі й гарячково починає малювати . . .

Але рантом нагадує собі щось і говорити:
— До діда Гнати на баштані кавуни стерегти-
піду.

Іноді слухає він поради брата Кирила — береться за пензлі й гарячково починає малювати ікони. Обличчям святих намагається надати вираз тої старосвітської простоти, яку бачить на обличчях старих козаків у брамі. Й це Йому подекуди вдається. Щасливий тоді брат Павло, тримтить з радощів Його серце. Але коли пешевель не слухав Його, він кидав роботу й швидко, поспішаючи, пікому пі слова не кажучи, тікав із монастиря.

Куди? Хе, та' не куди ж, як до старого діда Гнати на баштан!

Біліють молоком гречки навколо, переливаються жита. Рекочуться срібними дзвіночками високі жайворонки в небі.

Павло Іде межами й обніжками і широкими грудьми вбирав в себе пахощі поля.

Бджоли в гречках гудуть. Перепелічка десь пітькає.

Ех, земле-мати!

Зупиняється брат Павло посеред моря гречок і озирається навколо.

Манячать там і сям зелені пасіки. Он Одуденкова, за ією Мокрієнкова... Он туди, попід ліс, простиаглася величезна монастирська пасіка. Там отець Хома з братом Терешком, як святі Зосима й Савватій, живуть своїм окремішим, відірваним від інтересів цілого світу, пасічницьким життям. Не любить їх брат Павло. Завжди поважні, похмурі, мовчазні, діловиті. Як справжні святі. Сумно Йому, щудно з ними. Слова живого піколи не почуєш від них... Туди он далеко пішла Розумієнкова пасіка. А ось і дідів баштан.

Шиарко, виндерджуючи одна одну й завзято сціпивши зуби, вискають насупроти його злюці білі вівчарки. Ох, як несуться!.. Otto б на зуби їм почастися!.. Але запримічують свого, соромляться й. піяково помахуючи кудлатими хвостами, не зграбно ластяться до брата Павла.

Він гладить їх по волохатих кудлах і весело йде наперед.

Навколо на гарячій пухкій землі лежать зелені кавуни — гріють свої череваті боки на сонці. Нові, тверді, тугі, мов мамчині груди, паливаються, стигнути. Рядками зеленіють огірки в грядках. Довгі онуклі дині беззвучно насмоктують із землі солодкі соки. Бовтухи, дубівки, канталупи, татарки. Таке все знайоме, таке любе Павлові.

Дід Гнат у білих широких штанях, у білій, розхристаній на грудях сорочці, в соломяному ширококрисому брилі, сидить на ослоні коло буди, матає щось.

— А-а, це ти, сину!.. Здоров, здоров. З чим добрым прийшов?

— А от ізнов до вас, діду. Хоч із вами трохи душою відпочину.

— А що ж, посидь. Може кавунця ізгів би? Га?

— Спасибі. Теплі воли.

— Там у буді в мене холодні є. Піди, візьми. А хочеш, на грядку йди, диню собі вибери. Там, з того боку, спілі дубівки є.

— Ні, неохота їсти. Щось дуже в грудях пече.

— О, що ж би то, хлоїчче? Може тужиш за чим? Воло в чернечому стані вашому не дивота. Від мене не крийся ти, сміло кажи.

— Та тужу все, діду. Думки мені з голови піяк не виходить. Ви знаєте.

— А так, так, сину. Ну, що ж, з Богом не битися. Така то вже, видко, доля наша нещаслива... Стрибай ліненць, прийде час, може ще й тес...

— Е-е, діду, тоді прийде, коли вже нас із вами на світі не буде. А може й зовсім не прийде...

— Ну-ну, не кажи — є ж якась правда на небі?

— На небі, діду? Така ж, як і на землі.

— Е, сину, не гріши. Не годиться так.

— Я не грішу. Я тільки кажу, діду.

— Ні, сину, ні... Пострибай, поживи, може й діждені іще. Я вже старий, підтонтаєш зовсім, мені вже в могилу дивитись треба. А ти... Тобі ще багато на світі жити. Хто знає, може й доживеш, закористуєш іще тої волі...

Брат Навло лягає червом на траві, піднирає голову обома руками й дивиться поперед себе. Широкі лапи навколо, блакитний небозвід, далеко на обрії блиниць Десна пісками золотими.

— Одного тільки, сину, піяк зрозуміти я не можу.

— Чого, діду?

— Та от того, що ти толкуєш усе. Ну, добре, ну — зостанемося, значить, ми хазяями на своїй землі, як кажеш ти. А як же ж із нашими? І вони, значить, разом із нами зостануться?

— Хто, наши? Залежить, діду, які. Своїх залишимо, а чужих — повиганяємо геть чисто, щоб і духом їхнім між нами не смерділо.

Дід якийсь час думає, склонившишися над латкою.

— Хм, чудно якось.

— Що, діду, чудно?

— Чудно, кажу. Яка ж свобода нам прийде, коли наші знов зостануться? Тут щось не тес, сину... Нанич Левко, учителів син наш, той зовсім інакше каже. Він говорить, що треба так робити, щоб і військо пристало до народу. Що таке, каже, військо? Військо — той самий народ. Так-то воно, так, а як подумаш та поміркуеш — зовсім інакша справа виходить. Легко сказати: ось так, мовляв, і так зробити треба. А от сиробуй, зроби!

Брат Павло наставляє вуха й пожадливо хапає кожне ділове слово. І коли той замовкає:

— Нанич Левко, кажете? Який єшо нанич Левко?

— А ти не знаєш хіба? Учителів син наш. Ткаччика, Петра Трохимовича, нашого вчителя, синок. Не чув? В скубентах він, якоїсь високої науки в Києві вчиться. Слідчим, батько каже, буде колись. Ну, у слідчих чи буде, чи не буде, а що тюрми не мине — це я тобі кажу, сину. Такий там гарячий та занальний — страсть! Становий лютим звірем усе позирає на цього. Сіцілист ти, каже, бісова душа! Не поважав би, каже, старого батька твого — давно б ти мені, каже, на арештанському хлібі сидів. Батька тільки, каже, шкода твого.

Павло довго мовчить і нарешті повертає голову до діда.

— А як би мені, діду, побачитися з ним, з цим наничем Левком? Га? Чи часто він у монастирі буває?

— В монастирі? Ну, в монастирі, хлопче, не знаю, чи здивувався б ти з ним. Не то до монастиря,

він і до нашої церкви не дуже охочий ходити.
Хочеш, перекажу — він до мене на баштан прийде.

— Перекажіть, діду. Я сам колись, коли ще
вчився, в студенти йти хотів... Перекажете, діду?

— А чому ж би ні. Перекажу. Він тобі тут та-
кого наговорить, що рота роззявиш, слухаючи. А я
думав — знаєш ти його. Добрій хлопчина, путя-
цій. Любимо ми всі його... У неділю, чи що, скажу
прийти. Хоча ні, в неділю не тсе... В неділю пани
мої можуть на баштан приїхати. У понеділок хіба?
Приходь по обіді в понеділок, буде він тут. О, вже
наговорить! О, вже наслухаєшся! То в понеділок,
чуєш?

III.

Їшла духмяна романтика, і
нечутно ходили в борах тіні
середньовічних лицарів.

М. Хильовий.

Брат Навло довго лежить і мовчки дивиться
вдалечину. Потім піднімає голову рукою й, не гля-
дячи на діда:

— Оповідайте, діду, щось. Послухаю. Ще щось
про старосвіччину скажіть, і буду розважати.

Дід виймає з-за назухи лубяну табатирку, по-
стукує легенько по ній пальцем і, набравши ін'япку
нахучої табаки:

— А що ж би я тобі ще розказав? Га? Усе вже
переказав, що знає... Он дивись линієп' — заяць
як подався. Ач! Он-он, до лісу пішов, бачиш?..
Мені навдивовижу: уже й лісів тепер нема, і новири-
бували скрізь, уже й народу розплодилося стільки,
що куди не стань, комусь на ногу наступиш, а зай-
ці ще є. От колись, сину, було: куди не підеши —
ліс і ліс тобі на кожному місці. Та ще який ліс!
Шанка було з голови падає, як захочеш на вер-
шок дерева глянути. Тепер нема й сліду того лісу,
хлонче. А якого тільки звіря пе було в п'юому! І вед-
меді, і вовки, і борсуки. А що зайців тих та лісів
було — страсть!

— Були й ведмеді, кажете?

— О, ще якого багато! Було залісє лахматий у насіку, геть чисто всі колоди поперевертає. Якось було — маєм інше хлоням тоді був я — сидимо ми з братом Василем, що десь на Таврію подаєст — я вже оновідав тобі — та там у майдрах і пронці, — сидимо, кажу, балакаємо, як още тепер ми з тобою, коли чуємо — хмиз хрустить. Хрусь-хрусь, хрусь-хрусь... — лізє щось. Дивимося: ой, линченко ж пане — ведмідь суне. Здоровений, кудлатий такий. Прямцем на насіку простує...

Дід сильно пюхає табаку. А брат Павло лежить, дивиться на золотий пісок у далині й бачить, як щось курить за сизим лісом.

— А що то, діду, гляньте? Он там-о, за тим лісом. Дим чи що?

Дід озирається, насташоючя руку над очима й нильно дивиться.

— То димок — десь пароплав Десною йде... Отож, кажу, він лізе, а ми з Василем причайлис, сидимо іні живі, іні мертві, від переляку всі намороки геть чисто нам повідбивало...

Чорний димок ліниво повзе вгору. Брат Павло нильно вглядается в цього й линє думками за сизий ліс, до Десни, до того пароплаву, і рветься серце Павлове в грудях, і проситься кудись далеко, на волю, у світи широкі, у таємничі далекі неясні простори...

Дід щось говорить, оновідає про ведмедя. Кортить брата Павла спитати, чи їздив коли дід пароплавом, але мовчить, не важиться — розсердиться, старий і пе, що перебиває часто, оповідати переста-

не. А Навло ж знає, дуже добре знає, що ведмедем не скінчиться, що дід перейде на щось інше й піде розповідати про часи колишні, про панцину, про чумаків, про козаччину, про Таврію, Азов, Кубань, Туреччину, про Чорне море... Ах, і вміс ж розповісти дід! Так би от цілий день і ніч усе слухав та й слухав його. Великий майстер розповісти, що й казати! От учора, чи коли це — оновідав старий, як на лиман по сіль колись їздив. Ну, що там такого, здавалося б, лиман? Лиман та й годі. А ось диви — й вуха порозівінував, слухаючи. Або про ту війну турецьку, в якій ногу йому прострілено. Або про ті стени широкі..

Навло лежить, слухаючи.

Ну, що — хіба не вгадав він: он уже про шведів розповідає щось.

— Старим шляхом отим човз монастир, сину, проходили. Воно й тепер інше коли-не-коли знаходять люди по ровах тих якусь шведську зброю. Років із п'ять тому сам я бажив, як знайшли настухи стару шаблю їхню. В монастирі тепер, у покоях ігуменових десь висить.

Брат Навло простигає руку, обсмикує рожеву борідку з конюшини й висмоктує з маленьких білих міхурчиків солодкий сік.

— Хм, смачина яка! Не дурно ж її коні так люблять... А шведи — це правду дід каже. Переходили колись тут шведи. То оце шляхом цим, значить, вони йшли?

І бачить брат Навло велику курячу на стародавньому шляху. Скриплять важкі шведські вози, ширхають коні. Он далі за ними шведська піхота

Йде. Щетиною стирчать мушкети. миготять на сонці блискучі піхви шабель. Воли круторогі тяжко ступають шляхом — армату везуть. Гей, волики, гей! Цоб! Цобе!..

Кладе брат Павло гарячу голову на траву й дивиться у сизу, задумою новолочену туманну далечину. Димок над лісом усе ще курить.

І чує брат Павло, як далеко десь мягким гуркотом гrimить за лісом:

— Гур-гурр... Гур-гурр...

То шведські гармати ревуть за Десною.

Вітрець новіяв від Десни.

Брат Павло нюхає вітрець і чус, як шведським порохом запахло в новітрі.

— Гурр-гурр... Гур-гурр...

А он зеленим полем, низько пригнувшись до луки, птицею козак летить від Десни. Веться гандюкою довгий червоний шилк над головою, рушниця чорним крилом на плечах беться. Он повернув круто коня, геть до монастиря подався.

А ось ізза монастирського лісу козацький полк виступає. Просто сюди, на баштан прямує. Густо стирчать над ним, як тички в горосі, високі гострі синиці. Старий полковник спереду. Сиві козацькі вуса, як у тих, що в монастирській брамі, густі џавислі брови... Зелений жупан галунами золотими на сонці блищить...

Шук-шук... шук-шук... — толочать козацькі коні траву. Хе-ге, та ж і пивидко як летять сюди! Встати б на ноги, ще, чого доброго, розтопчуть кошитами...

Полковник підходить і раптом круто осадяє баского коня.

— А он туди, на оті піски держіть, пане полковнику . . .

— Гей, діду, — поздоров Боже! Кудою тут до Десни вийхати близьче?

Дід Гнат підводиться, поважно показує рукою.

— А он туди, на оті-о піски держіть, пане полковнику. Приміцем на Десну вийдете.

— Сюди просто, діду, кажеш? А чи не показувався часом москаль, тут, діду?

— Москаль? Ні. москаля не бачив. Шведська піхота піляхом тим переходила. А москаля не бачив.

— Не бачив, кажеш?.. Хм... Ну, бувай здоровий, діду!

Полковник повертає коня, тисне острогами боки — й полк шумить травою до Десни. Тільки хвости кінські помахують та віються довгі хвильисті плики на повітря.

— Гур-гурр... Гурр-гурр... — гуркотить далеко за Десною. — Гур-гурр...

Брат Павло бачить, як ізза лісу висувається чорна громова хмаря.

Гурр-гуррр...

— Здається, діду, доц буде.

— Що кажеш? Доц? А її справді. Треба б піти, сіно згребти. А буде доц. Буде!

Дід встає, бере граблі й іде згребати сіно за балиталом. А брат Павло лежить, стежить за чорною хмарою.

— Гурр-гурр... — гринить за лісом.

— Вуд-вуд... вуд-вуд... — кричить удод на шляху.

Вихориться, закруглюється хмаря. А чорна яка! Як вороняче крило.

Все ближче накочується грізна стіна. Пів неба вже закрила. Притихла, нахмурилася земля. Пташки в страху летять, ховаються у лісі.

Мигнуло в очах, блиснуло стрілою — і покотився туркіт у небі.

Все ближче, ближче.

І раптом заколихалося, заметушилось, загомініло, застогнало все навколо — і потонуло у безладцім стоголосім чудцім зеленім шумі. Блиснула сліпуча вогнева стріла й хряснуло в небі.

О, треба скоріше вставати, до дідової буди хватись!

Брат Навло швидко зривається на ноги — й у ту ж мить серед загального зеленого завихореного шуму тяжко падають на землю перші великі країлнини дощу. Лон-лон... Лон-лон...

І залонотіло все навколо.

Гуркають, катяться тяжкі вози по бляшаному небу. Крещуть вогнем об хмари заливні кіньські щідкови — блісъ-блісъ... блісъ-блісъ... Пророк Ілля тяжким ридваном своїм йде.

Дід Гнат вбігає до буди. Стріпувється, скидає з себе дощові країлні. Змок трохи старий, бігни.

— О, добрий дощ! Хай іде... Давно вже треба було, зеленина почала сохти.

Миготить мокра сітка перед очима, січе дощ у соломяну буду.

І коли серед мокрого шуму спалахне раптом полум'я блискавки, дід перехриститься, споважнів її дивитися, як, надувавчи бульбашки, січе дощ по камюжах.

Розколюється небо і з хрискотом падає щось на землю.

— О, вдарило десь близько в лісі. Свята пла-

дичинце небесна, спаси і заступни... У монастирсько-му борі виало.

І переставляє павіщось граблі з одного місця в друге.

Але не довга літня громовиця. Он уже, новолі стихаючи, захлюпав десь доці за будою. Он уже й цілком затих він і звідкись, умите, бліснуло сонце на землю. Он уже й весело зареготалися жайворони в небі.

— Гур-гурр... — гримить іще в хмараах.

Сміється висока веселка. Сорокопуд десь кричить. Зачиргикали веселі горобці на гороховому патиччі.

Як любо! Як весело!

Дід Гнат виносить ослині із буди, сідає й, залятуючи далі стару полотняну сорочку, задумливо затягає старечим голосом:

Курилася доріженька
Журилася дівчинонька . . .

Курилася доріженька! Ех, діду, вмієш серце вразити! У саму глибину, у найчутливіше місце влучаєш.

І брат Павло дивиться збоку на схилену поважну дідову постать і слухає, як він виводить:

Плаче, тужить і ридає —
Козак в похід виступає.¹ ²

— А що, діду, як думаете, коли б козаком я був, розрубав би шаблюкою поздовж ворога лихого, ішо?

— Таке! Та ти ж чернець, тобі хреста в руках держати, а не шаблюку. Теж питає!

— Хреста, кажете... Ех, діду, коли б хрестом можна було зробити те, чого я хочу, пішов би хрестом ворога косити, не подивився б!

Лисицють зелені череви пузатих кавунів на сонці, мов ляком облиті. Блиниць дощові краплини в траві, як самоцвіти на образі в Миколи. Миготять над лісом золоті, чисто виміті хрести манастирські.

— Скажіть, діду, а вудка є у вас?

— Вудка? А нацо тобі вудка? Що, може рибу ловити йти надумав? Подивися, стоять там десь у буді.

— А піду трохи на Деснище.

— Не піде по доці на вудку — вода каламутна. Проте йди, коли охоту маєш. Зловини — принеси: куліш зваримо.

— Добре, діду, піду. Буде риба на куліш. Побачите.

Павло бере вудку й іде до старого Деснища. Переходить баштан, присідає коло обніжка й, корпнучи в землі, шукає за хробаками.

А ззаду за ним старечі груди доснікують:

Дрібні слівоночки полились,
Щоб доріжка не курилась.

Вогнем, як із горна, пече гаряче сонце. Покіль накопав хробаків та до Деснища дійшов брат Павло, вже й сухо, вже й знов гарячою земля стала.

Спить старе Деснище. Несе свої сонні, пімі води до веселої дочки, до Десни-красуні.

Павло начеплює хробака на гачок і закидає вудку у воду.

Тихо. Риба іноді кинеться, плаває по шкляній воді. Розбіжаться широко круги по голубому дзеркалу навколо — й знову мертвий сонний спокій.

Сідає брат Павло на березі, дивиться на воду.

Чайка десь кигакає. Пліскавочка ходить берегом понад водою, довгим хвостиком трусиТЬ. Он чайка поважно походить в стороні, міряє землю погами.

Нудно сидіти, — брат Павло прилігає до землі. Лежить, дивиться на пошлавець.

Тихо, тихо.

І чує брат Павло, немов щось глухо стугонить під ним. Що це? Неначе десь поїзд далеко заливими рейками мчить. Ні, ні — де, який поїзд?

Це земля під ним стогне.

Лежить Павло й слухає. Хробака давно вже риба обїла, а він не бачить, все слухає.

І чує, як гуде у повітрі, пливіє срібними хвилями над ним далекий монастирський благовіст.

— Бумм-бумм — бум-бумм...

— Благовістять уже? — і брат Павло дивиться на сонце. — Хай благовістять. Він у діда Гната сьогодня гість, він на қуліш до діда запрошений.

І пливіє благовіст далі через нього, над Десницем, за Десницце, далеко по той бік, у зелені, вимпіті дощем, веселі, чисті простори.

Хай. Він не піде сьогодня до монастиря.

І раптом увижуються йому розгнівані очі суворого владики Аntonія, бачить він ріденьку русяву московську його борідку й чує таку чужу йому орловську вимову жорстоких слів архипастирської догани:

— Що ж це ти, хлонче, бунтувати задумав? Проти закону, проти влади, проти царя повсталих захотів? Га? Цурнім фантазіям волю дав? Ну, то отже тобі: або з семинарії забираєся або йди та поживи в монастирі на пості й молитві та, нилько молячись, відкупутуй свій тяжкий мерзаний мазепинський гріх. Але щоб ні від кого в монастирі піяних нарікань я на тебе не чув. Зрозумів? Іди.

І щось тяжке, таке тяжке, як інвалідний камінь, душить його. От і на землю, цю милу, дорогу, рідину землю, налягло воно, душить так само її. Хрусь-хрусь! Хрусь-хрусь! — чує брат Павло. Що це — ведмідь, про якого розповідав дід? Який ведмідь? Звідки? Не під важким невольницьким тягарем западаються старі могили в землі, лом'яться святі дорогі кістки козацькі.

— Бум-бум... Бум-бумм... — розлягається павукги.

— Дзвоноїть собі... Не піду... Сьогодні я в діда на байтани іочую. А дійде про мене до вуха владичиного, що ж — явлюся до нього, просто в очі йому все скажу.

І начіплює нового хробака брат Павло па гачок і закидає знову вудку у воду. Сіпнуло поизавець, потягло в глибину. Смикнув він вудку, бліснуло спінучим сріблом у новітрі — й затріпотіла рибка в руках у брата Павла.

О, вже є щось на қуліш дідові! Ану це кілька таких... Аиу!

До вечора просидів брат Павло над Десницем, а коли ховалося вже сонце за гребенем лісу, забрав наловлену рибу й поманджав до діда на байтани.

Сидить брат Павло насупроти діда Гната па землі, обхопивши ноги руками, поклав голову на коліна й слухає.

А дід мішас деревяною ложкою у казані й оповідає про паничину:

— Ох, сину, що вже ми матерілися під тим ярмом іранським, що вже наруги прийняли — бодай і не згадувати ніколи!

— Дер-дер... Дер-дер!.. — сухо рипить десь деркач у траві.

— Пугу-у!.. Пугу-у!.. — квилить у лісі пугач.

І дивний казковий сновид снується в уяві брата Павла, і хочеться йому сміятися з радощів. і хочеться від суму плакати.

Булькає куліш у казані, клекотить мокрим хлюпаниям. Пси, настороживши вуха, лежать коло вогнища, слухають нічної тиші. А дід усе розповідає.

— Ну, тепер, сину, ложку бери, куліш їсти memo.

Сидить дід Гнат па землі, простягає раз-у-раз руку до казана й смачно съорбає з ложки. Простягає й съорбає брат Павло. Щиро допомагає дідові.

Ну, й куліш! Ну, й куліш! Та хіба може бути іншоє смачніше в цілому світі від цього куліша!

Миготять зорі в пебі. Он Віз перевернувся боком. Он Волосожар горить... Он безшумно покотилася зірка, лишаючи по собі довгий блискучий слід — меніше одною людиною па світі стало.

Або може хто в цілому світі такий кавун єсть, як оце він тут із дідом Гнатом? Або таку запашну дінню-дубівку? Хе, ану-но покажіть сюди такого!

— Ну, а тепер спати, хлончє. Берш рядно, укрійся — над ранок холодно буде.

Пахне свіже, мяке, як царські перини, сіно. Пахне земля. Пахне свята тиха люба українська пічка.

Дід хреститься в бік монастиря, лягає. Але побачив Чумацький Шлях у себе над головою — пригадалася йому давня подорож по рибу в Крим. І ну розповідати. І ну...

Але її коротка ж літня пічка! Не счуєшся, як уже на сході її світова зоря займається, як уже її пічка якась рашня у полі зацвіркала.

— О, вже її на світ благословитися! — каже дід Гнат, повертаючи голову до рожевої заграви. — Аиу спати, спиу. Та не розпитуй уже пічого, спи!

IV.

Сонце схилялося вже до заходу й довгі темні тіні простяглися від дерев по землі, а Левко Ткаченко усе сидів із братом Павлом під старою дикою грушевою далеко від дороги в полі й говорив.

— Національне визволення ніколи не може прийти до нас без соціального перевороту. — доведив він Павлові. — Але крім того, що з цього перевороту ми можемо скористати, як із засобу до здобуття національної свободи, він сам по собі при даних умовах є такою насиловою потребою у нас, на Україні, що ми не тільки не можемо оминати його, а й повинні висувати, як найголовнішу точку наших досягнень.

Він навів при цьому кілька цифрових даних, вказав на похибки української історії, в якій спроби національного визволення ніколи не спиралися на широких трудових масах, а були виявом всіх самих тільки верхів нашої суспільності, яких широкі маси не розуміли й за якими, як за Мазепи, не пішли, і закінчив:

— Тому все те, що не лежатиме в інтересах широких трудових верств, не матиме ніякого успіху й усе те, що ви говорили мені, є звичайна романтика, на якій далеко не зайдеш.

Брат Павло мовчав, дивився на багато вишиту Левкову сорочку, що робила його схожим на простого сільського нарубка. Й відчував якесь дивне стурбовання. Те, про що так довго, з таким жагучим запалом мріяв віл, що носило його па крилах буйної уяви по вільних необмежених мрійних просторах, тепер, під виливом слів цього красномовного юнака, що спирався в своїх висловках па цифрах, па історії, па логіці, па дивній якість, певідомій братові Павлові наукі, враз померхло в своїй привабливості строкатості яскравих фарб і почало замикатися тісними рамками сухих, бездуших, мертвих наукових формул. Особливо різко відчув віл це неєрнє чуття, коли Левко, рантом стишивши голос й озирнувшись павкруги, нахилився до нього й змовницьки, конспіративно сказав:

— Знаєте що — будемо працювати спільно. У вас у монастирі буває багато народу. Треба використати цю нагоду для поширення серед цього потрібної літератури. Слухайте — я вам дам пачку прокламацій, розкиньте їх там, де я вам скажу. Чуете? Тільки робити це треба обережно та розумно.

І, не чекаючи, що скаже брат Павло, підсунувся до нього, вийняв ізза пазухи пачку друкованіх листків і простягнув їх Павлові.

— Сховайтесь.

Брат Павло мовчки взяв прокламації, швидко перебіг очима по друкованих, якихось чужих йому, чорних рядках і, вловивши одно тільки — підпис: »Вільна Українська Спілка«, запхав їх до кишечкі.

— Ліпше, ліпше сховайтесь! — сказав Левко, дивлячися на ріжки листків, що вицвівали з Павлової кишенні. — За назуху ліпше засуньте. Ось так... А тепер слухайте...

І, давши Павлові кілька вказівок, що робити з листками, призначив йому побачення під цією самою грушевою на другому тижні, встав, міцно стиснув йому руку й ішов зеленою межею до шляху.

Павло стояв якісь час непорушило на місці й дивився вслід Левкові. Натім повернув до дідового баштану, але рантом зупинився, подумав і швидко поіростував до монастирського лісу.

Широке свободне чуття, яке ввесь час носив у собі брат Павло й з яким ішов сьогодні на побачення із студентом Левком, рантом упало в іншому, як надає підстремлений штах із високості на землю. Тє, що уявляв він собі, здобуваючи в шумних боях із міцно стисненою шаблею в руці, з кипучим бурлиним гарячою крові у молодих жилах, тепер звелює до тихої тасмної кротичої роботи, до тихого підточування шашеля у трухлявому дереві.

Низько склонивши голову, підйшов Павло під монастирські мури, проліз ринтаком до коровника, прислухався й обережно, стараючись не попадатися нікому на очі, пронімагнув у свою келію.

V.

Побачення із Левком Ткаченком було в понеділок, а в середу, саме тоді, коли такий гарячий пил лежить на сонціних шляхах. коли так пахне ро- машка й гіркий полин понад ровами, коли так ба- гато клопоту гоміноку жукові в полі, коли вітрець так ласково повіває у прохолоді широкої монастирської брами — саме в цей час насніла до братії вістка, що владика виїхав на єпархію і буде в ма- настирі.

Заворушилася тиха обитель. Закипіло в ній, як у вулику під час узятку. Прудко бігають чернечі ноги по камяних плитах, шуруються підлоги, ма- стяться стіни, шкряботять лопати на садових до- ріжках. Метушня, хананіна.

Брат Павло лазить по драбинах, стирає порохи з іконостасів. чистить старе срібло й золото, вми- ває обличчя святым.

— Дивися, сину, щоб усе в тебе, як сонце. блінило! — наказує старий отець Порфир Павлові. — Чув? Постараїся мені. А я вже сам до ігумена піду. просити буду. щоб владиці про тебе нічого не говорили.

Брат Павло дивиться, як відходить від цього старий отець Порфир. тре шматиною обличчя свя-

тому Напітеймонові І., думаючи про владику Антонія з його ріденькою русявою борідкою й білими цухкими руками, пригадує з усмішкою слова проголошення, що дав йому позачора студент Ткаченко.

Близиць старий іконостас. Виліскують паничадила. Проясніли номерхлі обличчя на старих іконах. А в брамі аж сяють козацькі обличчя, аж світить білий вус у старого рубаки-козака, що, весело вісміхаючись, сидить за райським столом обіч Христа.

Два дні метувився монастир, а на ранок третього дня приготувався прийняти в себе високого гостя.

Зрані за Лесину, звідки мав надіхати владика, виступо пайлінний повіз, запряжений чвіркою басків вишасених коней. На дзвіниці двоє лавоарів стоять коло старих сторожевих вікон, пильно вдинлюються у далекий шлях за золотими пісками десенськими. Вся братія зібралася коло брами, стойть напоготові з хрестами, корогвами, іконами, поставцями.

День сонячний, погідний. В пебесній голубіні, немов повінівани, плівуть білі, чисті, як гусичий иух, піжні бараниці. Дзвінко розтягається в лісі веселий спів пташиний.

Як гарно, як любо!

Стойть братія, чекає. Настрій урочистий, піднесений.

Враз бовкнув на дзвіниці старий козацький дзвін, закотисав повітря й полився оксамітовим гудінням далеко навколо. Його підхопили менші

давноні, зателені в кали, загомоніли й радісно залишися в чистих веселих давнінках переснівах.

Стрепецнулася братія. Заколихалася корогви — й похід вирушив із брами назустріч владиці.

Весело моргає золото на наречевих корогвах, мерехтить срібло на хрестах і поставцях, виліскує, іскриться спінучим бліском дороге каміння на старих козацьких іконах.

Лунають співи. Повзє шляхом понід старим лісом довга лава чернеця.

А сонце ширкає сміхом із чистого неба, регочуться щасливі жайворони в гарячому повітрі, гудуть жуки й бджоли в полі.

На скруті дороги під темним задумливим манастирським бором зустріла братія владику.

Виліз архієрей із ридвану, два келейники накинули на нього довгу лілієву мантію з золотими хрестами й гантованими постатями апостолів, і білі пухкі архинастирські руки захрестили, благословляючи, в обидва боки повітря.

Поцідував владика старий образ Миколи, привітався з братією й, підтримуваний з боків, попростиував пішки до старої обителі під урочистий спів канонів.

Коло святої брами чекали на нього старі, висохлі в постах і добровільному заточенні по темних камяних келіях ехимники.

Привітався владика із ехимниками й вступив під широке склепіння. Перешов кілька кроків і враз зупинився.

— Што ета? — спитав, встремивши очі в образ пекла, й похмурилось владичине обличчя.

Повернувся архиєрей у другий бік і що похмуришим стало обличчя його.

— Што ста, спрашіваю? — прошипіли владичині вуста й гівом налились його очі, зустрівшись з усміхненим поглядом старого запорожця, що нилько дивився зверху, із стіни в чужі єпископські очі.

— Старий козацький образ раю, владико! — виснів ігумен. — Дуже народом шанується.

Владика скривив вуста й злобно усміхнувся.

— Козацький образ? Народом шанується?.. Себаче же замазати стот образ, што післідова от не во не асталось!.. Казацький образ!

І, гівно креснувши очима на гордого запорожця, під веселій пересів козацьких дзвонів пішов далі.

Чисто вимитими камяними плитами зближився він до головної церкви, зійшов старими потемнілими сходами нагору й земно вклонився перед широко відчиненим входом. Піднесли його з боків на ноги старі іноки, й гордо, владко, ступаючи по гетьманських килимах, увійшов у старовинний тихий храм смиренний князь церковний.

Глянув направо, глянув паліво і враз, оббігнув очима золото пінишного іконостасу, зуинувся посеред церкви.

— А ста що? — синяв, дивлячись на золотий роззвісний вгорі хрест над царським входом.

— Це герб гетьмана Маз... — і захлинувся старий ігумен. — Це герб фундатора святого храма цього, владико, — поправився він.

— Мазепін герб? — і злісною усмішкою пер-

азепін герб? — Гербам ізменикоф пе мес
храмах . . . Убрать сво!

кривилися уста владичині. — Гербам ізменікоф
не місто в святих храмах. Я не пройду в алтарь,
пока буде на іконостасі стот ізменническій знак...
Убрать сво!

І, крутко повернувшись, вийшов.

На дворі зунившись архієрей.

— Єсть лі у вас здесь церкофь без стіх ізмен-
нических знакоф?

Переглядаються перелякані ченці, тихо шепо-
чуться помежи собою:

— Церква без цих знаків? Та кажіть же, отці.
скоріше, де у нас така церква в монастирі? Хіба
трапезія?

Взяли владику під руки й повели до трапезної
церкви.

Оглянув архієрей церкву й почав правити
службу.

А тим часом молодий ігуменський келейник
брат Хома, задихавшись, бігав по всьому монасти-
рю, шукуючи за братом Павлом. Найшов він його
в келії.

— Ти тут, Павле? А я шукаю за тобою по всіх
усюдах,увесь монастир оббігав... Ігумен мене
ніслав до тебе. Наказано тобі негайно замазати
образ у святій брамі й виломати герб гетьманський
з іконостасу.

— Що? — зблідши на обличчі, перелякано спи-
тив брат Павло.

— Те, що чуєш, брате. Владичин наказ.

Павло враз сіпнувся всім тілом і міцно стис-
нув пястуки.

— Не зроблю я цього! Не зроблю, чуєш?

— Павле, владика наказує! — з пересторогою в голосі проговорив брат Хома:

— Що? Владика? Це не владика, коли такі накази дає. Це...

Хома швидко затулив йому своєю долонею уста й перелякано озирнувся.

— Ш-ша, хлюпче! Що тобі Бог дав? Про себе думай. Почув би хто інший — гріха не збувся б повік. Павле...

— Не викошаю я цього наказу! — рішуче сказав брат Павло. — Не викошаю. Не зроблю сам і іншим не дозволю. Чув? Йині сам я піду, скажу йому.

Із цими словами брат Павло вхопився за грубу суковату палицю, що стояла в куті. Але враз випустив її з рук, обхопив обома руками голову. Й, первово затрусившись усім тілом, унав на постель.

Перелякано вибіг від цього брат Хома й по кількох хвилинах вернувся назад із старим отцем Порфиром.

— Що ж це ти, сину? — приступив до цього отець Порфир. — З глузду зіхав? Вже Ї наказів інчій слухатися не хочеш? Га? Наказ від самого владики, розумієш це ти!.. Бери мерщіт пензлі та виходь у браму, покіль про це не дізнається ніхто. Чуєш? Не ти відповіск за цей гріх, владичин наказ... Ну?

— Не піду! — сіпнув плечем брат Павло.

— Павле! — суворо сказав отець Порфир і в тої його мягкого, завжди лагідного голосу почув Павло нотки, яких злякався. — Павле, каятимешися, та буде пізно. Іди зараз, кажу.

Брат Павло встав, мовчики взяв пеизель і фарби й, не сказавши слова нікому, вийшов із келії.

Довго дивився Павло в усміхні очі старого запорожця в брамі. Піднесе руку з пеизелем і спустить додолу, піднесе — й знову спустить.

Але біжить уже старий отець Норфир, здалека кричить:

— Ну, що там? Уже?

Махнув пеизелем брат Павло — й не стало запорожця. Махнув інше раз — й не стало Христа.

Скважливо, гарячково, з якимсь злобним од часом і рішучістю махав брат Павло рукою й за кожним разом усе більше зникало старе мальовило зі стін широкої монастирської брами. За п'ятнадцять хвід цього не лишилося й сліду.

Зліз брат Павло з драбини на землю, глянув на свою роботу — й раптом, інпуриувши пеизель під ноги, що духу кинувся з монастиря.

VI.

Два дні пробув владика у монастирі. Усе розглянув, обдивився, наказав позбирати й позиосити на купу з цілого монастиря усі старі козацькі ікони, божники, книжки й рукописи і над вечір другого дня велів усе це спалити.

Зановів після цього архієрей, що заутра рано відіїздить із монастиря, увійшов у велику церкву, де виломану діру в іконостасі па місце Мазепиного герба затуляла тепер ікона Івана Мученика, відслужжив урочисту вечірню й, сказавши велике слово про любов до ближнього, розпроцався з братією. Перейшов із церкви владика до ігуменських покойів на спочинок, замкнулася стара монастирська брама й потонула у сні обитель перед срібної місячної тині.

Рано спав іще архієрей, коли счинилася метеушня серед братії: хтось уночі порозкидав по цілому монастирю революційні відозви.

Бігають, збирають у монастирі й поза монастирем друковані листки перелякані ченці. Хто, як, звідки? Якимсь страшим привидом висить над ними смілива, грізна рука, що, не боячися карі, кидас отверті, такі страшні в своїй одвертості, смі-

лні слова, про які павіть думати було ляжно. І це саме тоді, коли владика в монастирі!

Явилася поліція, перевела труси й аренти серед прочан у монастирських гостинницях і замела всі сліди зухвалої, печуваної, небувалої події, поки снав преосвящений.

Але архієрей встав, довідався про пічну пригоду й, нахмурившись, важаєв бачити відозву.

Принесли йому друкований листок, уважно перечитав він його, підкреслив пігтем місце, де говорилося про «тovетонузих архієрейів», і сильно збештканий, закінчився з від'єздом.

Випровадили його монахи під сумний пересік старих козацьких дзвонів на другий бік Десни, виплатили на дорогу йому »в особисте архінастирське розпорядження« кругленьку суму грошей із монастирського скарбу й з полекшею в серцях вернулися назад.

Кілька днів іще воїтузилась поліція, роблячи дохodження у сираві революційних проклямаций, але новомі засцоколлася. Винуватець не знайшовся.

Дивується, иенохойтесь народ, приходячи до монастиря й не знаходячи старого образа в брамі. Розинується з тривогою — кому, для чого треба було його замазувати. Але минув час, зникли прочани до голих стін, звикла до них братія — і все забулося.

Довго не міг забути старого образу тільки брат Павло. Сумні єногади й тривожні сни не давали йому спокою. Увійде було в браму, подивиться на голі мури — й боляче стисне його щось коло серця. А якось раз приснилося йому, що в келії, де спав

він, розчинивши рантом двері, увійшли гурмою старі сивоусі запорожці, стали коло порогу й важкують до нього:

— Що, хлопче, — позбутися нас хотіли? Да-ремне — довіку ми тут житимемо! Так і перекажи всім, хлопче. Піди й перекажи.

Крикнув брат Павло з переляку, скочив на ліжку. Привид іще.

Довго жило в душі брата Павла тяжке почуття докору за невільний гріх, але з часом і воно зникло. Тільки коли-не-коли помітить було він у юрбі про-чап сивоусого стариканя-козака, встає в його памяті болючий спогад козацького образу в брамі й запече йому серце скруха...

VII.

Минуло літо, зима, минуло друге літо. Надходить Спас.

— Ну, що, хлопці, як надумали: в монастирі застаетесь, чи йдете до міста семінар кінчати? — запитав якось Павла й Кирила старий отець Порфир.

Павло підкинув голову й задираючись глянув йому в очі.

— Хе-ге, вискочити б тільки нам звідси, а там каличами з медом сюди нас не привабиш.

Отець Порфир насунув брови й суворо подивився на Павла.

— Кому іншому це говори, тільки не мені. Що, може великої кривиди зазнав ти тут? Стидався б, хлопче!

І, повернувшись, ображено відійшов.

Подивився вслід йому Павло й зняківів від сорому. Справді, кому-як-кому, а йому суворий монастирський режим і устави цього великого чернецього братства давалися, завдяки отцеві Порфиріві, як найменше в знаки.

— Не гаразд, не гаразд вийшло! — стоячи на місці, думав Павло. — Без наміру образив старого. Треба буде піти, перенпросити його.

І ще тому було це неприємно Павлові, що ін він, під Кирило не постановили остаточно, чи залишають монастир. От тільки на кожному кроці зухвало лякали всіх, що скоро покинуть Його.

Що ближче було до Спаса, то людніше ставало в монастирі, а за кілька днів до свята почався великий ярмарковий зїзд. В гостиницях стояв рух, гурми пікавих ходили по монастирю і довкола п'ятого, а в монастирських робітнях аж кипіло від гарячкової праці: в друкарні, в іконописній майстерні, в різбярні, в ірняничній, на токарні, в керамічній — скрізь, мов у тому вулику в гарячу літию пору.

— Слухай-но, знаєш — імениті гости завітали до нас. — повідомив Кирило Павла, забігши до монастирської оранжерії.

— Ов! Що за гости такі?

— Губернський маршалок Мирович із дітьми.

Павло так і застіг на місці з перехиленою головою літніцею над квітами.

Мирович?

У молодій налкій уяві Павловій раптом близули й інвідко замиготіли перед очима такі любі, такі зважеди припадні й гостро пікаві сторінки твої деби, про яку не міг спокійно думати Павло: срібноволосий Маазепа з Орликом, з Волинським, з Мировичами, з усіма тими, з ким ділив віп свою велику сміливу думку. Благородний панцидок старого благородного роду, в якого жилах кипіли колись найшляхетніші пориваання. — цей живий панцидок колишніх ліпших людей тепер ось тут, в монастирі, де кожне місце — слід великих прадідів,

де кожна порошника тайт у собі велику святу не-
вмирущу їх пам'ять.

Невидочними очима дивиться Павло на Кирила,
втонивши весього себе в сину давнину пережитих
століть.

— І, знаєш, — повірити трудно! — говорив
йому Кирило. — Вони між собою по українськи
говорять. Сам чув. Де бачив ти, Павле, щоб пани
наші по українськи розмовляли? А от Мировичі
говорять. Слово даю — сам чув.

Щось гаряче розлилося по жилах Павлових
і обволікло його мозок солодкою оманою.

По українськи!

— А яка краля, бачив би ти, старша Мирови-
чівна! Струнка, як молода березка, гнуучка, як ти-
гриця, а інікки, інікки, Павле!.. Ну, отакі-о мацюпі
черевички, кажу я тобі. Провалися я крізь асмлю,
коми брешу!

Щось нове, незнане Павлові, щось таке владне,
як життя, таке жагуче, як перша мрія кохання,
увійшло рантом у його душу й обхопило всього
його налітніх хвилюванням.

— Молоді Мировичі між собою по французьки
чи по піменецьки говорять — добре не розібрав.
а з батьком тільки по українськи. — інформував
Кирило. — Їх троє, молодих: дві доночки й син-
студент. Але старша, старшина, Павле! Чиста кра-
суня, кажу я тобі. Ось сам побачиш. Портрети
тільки писати з неї. Скільки на світі живу, такої
ще не бачив. Ні живої, ні мальованої. Ну, просто
мрія сама, ну — Венера милосірка, Павле. Побачиш.
І побіг із цим.

А Павло стояв, як у якісь солодкім чаді. Груди ломилися від нового незнаного чуття, в жилах швидко переливалася гаряча кров, а в уяві стояв прекрасний неземний чарівний образ богині — гуничкої, як тигриця, стрункої, як молода білонога береза, в малесеньких черевичиках, таких маленьких, які собою не годні навіть долоні закрити.

Венера милоська! — стояло у вухах Павлових.

Він заплющив очі й потонув у солодкім неземнім забутті.

VIII.

Два дні сам не свій ходив Павло по монастирю. Два дні, як той сновида, блукав по всіх усюдах, де хоч здалека міг забачити чарівну стату молодої Мировичівни.

Якась могутня сила тягнула його до неї. Стойть у церкві — очій із неї не зводить. Зустріче на подвір'ї, стане, як вкопаний, і довго провожає її очима. Потім зірветься з місця, біжить за нею, стане десь збоку й знову пожадливим поглядом прилипає до неї.

А над вечір другого дня цілком несподівано для себе спікався віч-на-віч із нею у монастирській брамі. Забачив, відскочив підіб і, притулівшись до муру, закамяїв, як та Лотова жінка, на місці.

А вона глинула на нього, зневажливо посміхнулась і, відвернувшись, гордо перебігла попри Павла, легенько зачепивши його кінчиком ліктя.

Але й цього легенського дотику досить було, щоб усе догори перевернулося в Павловій душі. Довго стояв він, дивлячися вслід їй. Потім швидко нахилився, згріб пальцями порох із того місця, де ступала вона, й, міцно стиснувши його у руці, побіг щасливий до своєї келії.

— Що з тобою, Павле? — питав його увечері Кирило. — Подивися на себе — сам не свій став. Залюбився, чи що, у Мировичівні?

— Ах, не питай лінше!

— Що не питай? Дивися. цього ще бракувало тобі!

Але Павло не дивився ні на кого й ні на що на світі. Він перенесений був тим величним могутнім почуттям, що тільки раз за життя приходить до людини.

На ранок третього дня Павло вискочив із келії й побіг до гостинниці, щоб хоч у вікні побачити її, коли раптом закамянив на місці: коло гостинниці стояв запряжений панський повіз.

— Що це — може Мировичі вже від'їздять?

Не встиг Павло подумати про це, як фірмені у плисовій чорній безрукавці поверх шовкової жовтої сорочки натягнув віжки з мідяними бляхами, цмокнув, блискучий фаетон легко гойднувся й пара вороних коней із закрученими хвостами по панськи знялися з місця й, гарно перебираючи ногами, швидко побігли курним шляхом до Десни.

Мировичі відіхали.

Не стало спокою в Павловій душі. Увесь час із думки Йому не йде гордовита постать молодої Мировичівни з довгими, русявиими косами.

І почав Павло знову тікати з монастиря. Вийде в поле, стане й дивиться в далечину, де в сизій імлі ледве помітною білою цяткою видніється Мировичів панський дім.

Ломить груди одчай. Нуда зідає душу.

Стойть Павло в полі й буйні думки шугають
у його голові.

Ось він казковий лицар. Слава про п'ого гри-
мить по цілому світі. Про нього складають пісні.
Біому співають славу перехожі співці-кобзарі. Чуті
про п'ого її у Мировичевім домі. Мировичівна за-
слухується іновіданими про п'ого. О, вона не
знає, що дала б, щоб хоч раз подивитися на того
славного лицаря! І ось одної глупої пепогідпої ночі
він нападає на село до Мировичів. Кіль його зму-
чений, він сам ледве сидить у сідлі. Село спить.
Тільки в одному панському домі ще світиться.
Павло заїздить туди, проситься на нічліг. Його
приймають, розпитують, пізлають. Мировичівна
придивляється до п'ого, пригадує свою зустріч із
ним у монастирі, червоніє й спускає очі лодолу.

Або ні, не так.

Він великий воївоник. Якісь дики орди напа-
дають на край, вогнем і мечем переходять по ньо-
му, грабують Мировичів дім, полоняють молоду Ми-
ровичівну. Він кидається в погоню за ордою, на-
здроганяє її, розгромлює у кривавім бою, визволяє
Мировичівну. Стойть вона перед ним, в очі йому
глянути не сміє. Але він великородний. Він пічого
не вимагає від неї. Він тільки бере її за руку й пи-
тає — чи пригадує вона собі, як гордо, по королів-
ськи обійшлася з ним, коли він був бідним, нікому
незапам'ятуванням послушником у козацькому Миколаїв-
ському монастирі? Вона закриває лице руками й
заливається гіркими слізами...

А одного разу якось ноги самі собою понесли
їого до білого Мировичевого дому. Непомітно, крок

за кроком Павло зайдов так далеко, що вже став відрізняти окремі білі колонни на панському домі, високі тонолі довкола Мировичевого саду, крилаті вітряки обік села, білі веселі селянські хати.

Павло йде далі, переходить греблю з похиленими старими вербами, вступає в село й стомлено сідає коло церкви.

По один бік вулиці висока кругла мурвана дзвіниця - вежа, по другий — старий розлогий панський сад. Посеред саду високий Мировичів дім із стрункими колоннами.

Павло сидить коло церкви й дивиться на дім, на сад, на великий квітник перед домом.

Нікого. Ні в домі, ні в квітнику, пі в розкішному, широкому панському саді. Немов вимерло все.

Павло довго сидить і не спускає очей з білого дому. Потім встає, підходить до пишної панської брами, стоїть якийсь час і йде поздовж саду, зазираючи крізь штакетини в його зелену гущавину. Обходить сад з одного боку, обходить з другого, не бачить нікого й вертається назад до брами.

Подивитися б на панську оселю зверху, з дзвіниці!

Павло заходить до дзвіниці й лізе крутими ринчучими сходами нагору.

Темно. Глухо. Десять над головою весело цвіркають горобці. Десять задумливо воркують голуби.

Все вине її вине.

Павло просовує нарешті голову на поміст і вилязить під дзвони. Хоче ступити до вікна й раптом, здригнувшись, зупиняється: просто перед ним,

спершиєсь на балюстраду, стойть коло вікна Мироничівна. Вона озирається на Павла, здивовано оглядає його її, здвигнувши плечима, відвертається. Довга тяжка коса низько спускається по плечах до піг, під легкою матерією рукавів рожевіють її тугі руки.

Павло стойть, зачмерини на місці. Й не зводить із неї очей.

Вона хвилину дивиться вдалечину. Потім випростовується й, не глядячи на Павла, сходить наділ.

Павло хоче відлонитися їй і непорушно стойть на місці. Хоче сказати їй щось і не може.

Із завмираючим серцем прислухується він до стукоту маленьких черевичок на сходах. Потім рвучко кидається до вікна, перехиляється через балюстраду й пожадливо втоялює очі додолу.

Ось вона. Виходить із дзвіниці, легко, гордо, як пава, переходить вулицю, відчиняє фіртку в тяжкій залізній брамі й, обійшовши великий круглий квітник перед домом, зникає за білими високими колоннами.

Нильно вглядаетесь Павло у вікна будинку. Цареміо — не видно нікого. Нагорі кілька вікон відчинено, але мертвий смокій у них і визирає звідти темна непорушна сутінь.

Павло обводить поглядом великий панський сад. Може вона десь там?

Біліють доріжки поміж зеленими деревами, крутяться, віються, забігають із горбка до золотих пісків річки. Круглі білі альтани там і сям прози-

рають крізь густу листву дерев, але ні там, ні на доріжках не видно нікого.

Переїздить вулицею якась жидівська бідачортопхайка. Торохтіть подорожняком селянський віз-драбиняк. Густа курява звивається на дорозі. біжить хмарою за возом на греблю і там никис в зелених тихих вербах.

Голубою стъожкою веться в білих пісках сонця Десна за селом.

А там, за полями, на сизому овиді таємниця стіна монастирських борів і над нею біла вежка давнини. Який віп далескій тепер, монастир!

Серце Павлове спискав раптом якась болюча туга — і хочеться йому невідомо від чого плакати, і хочеться голосно на цілій світ крикнути, і хочеться стати могутнім і владним, щоб із цієї височини споглядати на маленьких людей із їх маленькими клопотами, на цю землю, на цілій світ. Але Павло знає, що він тільки мізерний послушник, заблуда - семінарист, що ось тут-о, кілька хвилин перед тим, не відважився роззвівити павіть рота, щоб сказати пару слів дівчині з довгими русими косами, він чує свою безсилість і свою мізерноту — і раптом виростає в Павлових грудях ненависть до всього. До білого палацу в зеленому саді, до білих низеньких хаток, що рабськи туляться до нього, до високого сліпучого сонця, до голубих високостів, до широких великих просторів, до всього-всього на білому світі.

Раптом стріпуеться душа Павлова: в білому домі напроти п'ого заграв фортепіано.

Павло принішк, прилаївся й усім еством

своїм почав ловити звуки. Це вона грає! Ну, звичайно я, вона! Хоче в цих звуках утонити чуття своє, свою душу, хоче передати йому все те, що має для нього в серці своїм.

Які чарівні звуки! Неземні звуки! Як вони тоinko проїмають його! Скільки в них ніжності, смутку, надії! Це душа її говорить із ним цими звуками.

А він? Як він передасть їй те, що робиться в душі його? Він, що побоявся сказати їй слово, коли вона була тут!

Павло рантом виїмає записник: і олівцем починає писати в ньому. Гарячково, шалено, рвучко виливає він на папір свою душу. Так, так — хай вона знає! Все знає. Може в цьому місці вона посміється з нього, але він іцирий. Може він кострубато трохи написав це місце, але то нічого — вона зрозуміє. О, вона зрозуміє! Душа, що родить ці звуки, мусить зрозуміти його. І це, і це треба сказати їй. Хай знає. Все, все він скаже їй.

Звуки плили — тихі, ніжні, повні задуми і легкого смутку, — а рука Павлова гарячково стрибала по записнику, не встигаючи записати ьсього, що переповнювало його.

Він писав про Мазепу, про Полтаву, про славу кров предків її. Він писав про свою любов до краю, про свою любов до неї, про... Ах, він про все, про все писав! Вона зрозуміє, вона відчує, вона одіннить, вона...

Звуки урвалися.

Павло глянув на білий дім і помітив, як вона вийшла в сад. Постояла, подивилася па давніпцю,

підійшла до лавочки під тополями край самої вулиці її села.

Ну, що, хіба не найліпший момент передати тепер їй записку?

Швидко, бліскавично закінчив Навло, видер листки із записника, згорнув їх і затуялотів ногами по скрипучих сходах.

Мить — і він на вулиці.

Тихо, обережно підійшов він до того місця, де сиділа вона, зупинився й простягнув крізь штакети руку з запискою.

— Вибачте... Це для вас, напі...

Вона здригнулась і відірвала очі від книжки.

— Дуже прошу вас узяти й перечитати це...
Дуже важче...

Вона сиділа, не рухаючись із місця.

— Запевняю вас, це торкається всього вашого життя. Вибачте, я не можу передати вам просто в руки. Я кину вам.

І Навло кинув.

— Дозвольте... Хто ви? Що вам треба?

— Я прошу вас... Я дуже вас прошу... Перечитайте...

Вона косо, підохріло подивилася на записку, але таки простягнула руку й узяла її. І, розгорнувшись, почала читати.

Навло це знає, що робити з собою. Тікати? Глупо. Стояти? Ще глупіше. Що ж, що він має робити?

Але не встиг придумати чогось, як вона рівномістала й обурено кинула в обличчя йому листків із його записника.

— Дурак! Хам!

Ї, відвернувшись, швидко зникла.

Коли б рантом хряснув грім у тополю, під якою стояв Павло, й забив би його, коли б розступилася земля під ним і погтинула його, він у цю мить благословив би небо.

Швидко, згораючи від стиду, ображений у найсвятіших своїх почуваннях, тікав він вулицею, немов за ним гнався хтось.

— Дурак! Навіть не »дурень!« — подумав він у полі далеко за селом. — Дурак!

Гнали череду з поля. На землю спускалися присмерки.

Павло швидко йшов і думав про Левка Ткачика.

— Де він тепер? Де? Давайте-но сюди його мені.

І лєтів Павло на своїх прудких ногах так швидко, немов не йшов він, а пісся на доброму коні.

— »Дурак«, каже!.. Дурак!.. Це тому, що я про Мазену й, про її славних предків, про волю краю, про свої чуття... Дурак! Хе!

Була вже піч і сови кричали в лісі, коли Павло підійшов під монастир і тихо, нечутно, як злодій, проріз крізь діру в мурі на тихе сонне монастирське подвір'я.

На дуплі його було порожньо й легко.

IX.

Ішла мятежна споха. Бігли
вітри із сходу: сторожкі й
тревожні. І тоді в аулах моя
голубої Савоїї стояв гул.

М. Хвильовий.

Минуло літо — і рантом із першими вітрами
прийшло воно, несподіване, страшне й могутнє.
Загулю, глухо загомоніло навкруги. А коли над-
ходили ночі — горіли панські маєтки, налахкотичні
ветвичами кривавими загравами в небі.

Носилися перелякані вершники від села до
села, гуділи телеграфні стовпи в полі, передаючи
тревожні дешені, а заграви налахкотіли й чорний
дим чадним запахом темних почей стояв у повітрі.

Моторобіно, страшно стало в монастирі. Горіло.
Тут, там горіло.

Павло вилазив на дзвіницю і з сторожевих
вікон дивився на червоні заграви.

— Ось вона, Левкова робота! — думав Павло.
— Дарма, що самого Його нема, що десь у далекому
сібірському засланні за долю всіх тяжкий хрест
несе — посіянє зерно Його живі паростки пускає.

І пригадував він собі слова Левкові, Його віці
пророцтва, і пригадував старого діда Гнату, що
ніяк не міг зрозуміти Його, Павлових, слів.

Дивиться Павло на криваві заграви пожеж. І ввіжаються йому села з розбурханими масами люду, такого занадти спокійного й відданого ста-ровині, і встає в його уяві велика Хмельниччина з кривавою гайдамаччиною, й горять вогнем молоді налкі його очі.

Але чому ж, чому Мировичі тримаються? Павло кожного вечора приважено дивиться в той бік, де стоїть далекий білий будинок із високими колоннами, але криваві заграви минають його. Сналили Терещенків, сналили Хащенків, сналили Судієнків, Кочубеїв, Кацік, а білий Мировичів дім як білів, так і білів далі в туманнихдалинах.

Приходять люди до монастиря, оповідають, чому це. Сотню диких чеченців тримає маршалок у себе, нильно стережуть вони прадідівський маєток його.

Але минула осінь, виали сніги, тисячі людей відчуяли канчуками чеченці — й новолі вищухло все. Тільки в далеких містах інше змагався парод із козаками.

Але на весну й там усе стихло. Настав спокій.

І ось серед цього спокою раптом загула слава про роабійного отамана Сашку Савицького. Що день, то нові ноголоски, що тиждень то гучніший опис у газетах про сміливі його палети.

Ограбував державну скарбницю в Мглині, обібрав почту в Соєнці, заглядав до Почепа, Коропа, Новозибкова, Конотопа — і всі гропі селянам роздавав.

Бігають, ловлять Савицького по всій Чернигівщині, а він, як віп, як віп, поміж пальцями прослизає

— і всі сліди в воду. Велику нагороду обіцяю за Савицького, спеціальний картий загін по слідах його їздить, висліджує кожній його крок.

А Савицький тільки свище на це. Його під Глуховом шукають, а він у Мглипі. За ним до Стадубу кидаються, а він у повітового маршалка в Ніжині в стиртах сіна вилежується.

Гуде, росте слава в народі про відважного розбійника Савицького.

Приходять прочани до монастиря, оповідають:

Іде старенька бабця дорогою, бичка па мотузі веде. Дивиться — парубок якітесь під дорожкою пербою спідить.

— Доброго здоровля, бабцю. Дорого за бичка дала?

— Продавати, сину, па базар оце веду.

— Ов! Чому ж продавати? Тісто хіба в господарстві стало?

— Та воно завсігди тісно у бідарів, сину, та що якось можна дихати було. покіль того харциза Савицького не паслав дідько на нашу біду. Надумали ми з старим моїм — продаймо бичка, бо прийде Савицький, заберє. Усе ж гроші сховати лекше.

— А що, бабцю, бичок вартий?

— Вартий рублів із п'ять, а за три віддала б.

— То я куплю його, бабцю. Ось, маєш гроші.

І дас десять рублів золотом.

— Та ж не десять, а три, кажу.

— Добре, добре. Хай буде. Вартий того бичок.

Знизує здивовано плечима бабця, віддає мотуз молодцеві в руки.

— А бичка мені не треба, — каже той. — Веди

їого собі додому. А щоб знала ти, хто купував бичка в тебе, я скажу тобі, бабцю. Я й є той самий Савицький, яким налякали вас. Що, дуже страшний? Бідний народ хай не боїться мене. Хай бояться ті, що бідарським визиском живуть. Іди собі, бабцю, додому, та нікому не кажи про це. Буваї здоровा!

Слухає цих оновідань брат Навло, очі йому розгортаються. Цікавий би він подивитися, як той Савицький виглядає. Молодий, гарний хлопець, кажуть, з сьомої класи гімназії тільки торік за участь у революційній пропаганді вигнаний.

А найсвіжіша новина про те, як він цими днями у Миронича в гостях був.

Справляв свої іменини маршалок. Понадіздилось гостей до нього з усього повіту, були, кажуть, і з губернії. Бавляться, банкетують пані, коли рацітом опівночі громова вістка серед присутніх: Савицький тут. Збігаються перелякалі пані до саліону, де грали в карти панове, а назустріч їм високий гарний хлопець з уклоном:

— Mesdames, прошу пробачити мою раптову візиту. Ласкаво прошу бавитися — ні з чим лихим я не прийшов сюди. Прошу ласкаво панъ до салі.

Стоять товарині Савицького з націленими пістолями коло дверей, а сам він підходить до столу, коло якого в карти грають. Сідає. чесненько просять не притягти гри.

— В карти граєте, панове. Прошу, прошу продовжувати. Може дозволите й мені карточку взяти?

Грає Савицький, цілі купи грошей згребає із столу. Ніхто не виграє з нього, не сміє вигравати.

Забрав гроши Савицький, відвів господаря вбік.

Сирача така: скажатися селяни Йому, що управитель Мироничів винескує їх на роботах. Він, Савицький, не хоче цьому вірити. Але на всякий випадок уважав за потрібне принарадко завітати до Миронича, щоб сказати Йому про це. Він певний, що це тільки непорозуміння і що надалі він залишиться пайліткою думки про відносини маршалка до селян.

Стиснув Савицький маршалкові руку, галантно розпрощався з товариством і, наказавши десять хвилин нікому не виходити з дому, зник.

Казку за казкою розповідають про Савицького, а одного для якось пілній відділ озброєних людей оточив з усіх боків монастир.

— В чим справа? — хвплюються ченті.

Ігумен на вухо всім переказує, що Савицький із товариством у монастирі.

Переполохалася братія.

Але перешукали монастир, перевернули тогори ногами все, а Савицького не знайшли.

Виявiloся, що справді був він тут із усією своєю ватагою. Три дні жив під монастирськими дахами. Павло кілька разів, пригадув собі, бачив його, один раз навіть говорив із ним. Говорив коло сріблого ковчega, що звернув па себе увагу Савицького.

— Старовинна річ. Музейна річ. Треба берегти такі памятки, — говорив невідомий юнак Павлові, що, як потім виявилось, Савицьким був. — Не в сріблі й золоті справа, справа в тих написах

і прикрасах, що зроблені на них. А монастир ван
багато таких річей має. Шапку старовину.

Але таки не зносив голови легковажний Са-
вицький. Оточили скоро по тому його йувесь день-
вів він бій з ескадроюм кавалерії. А коли зостало-
ся по одному на бою в Савицького його товари-
шів, покінчили самі з собою.

Не стало Савицького, але пам'ять про цього
жизла й тепер іще живе в численних оповіданнях
у народі.

Довго заслухувався цими оповіданнями моло-
дий брат Павло.

X.

Настав 1905 рік.

Закрутило шумним виром довкола монастиря. Страйки, протести, резолюції, постанови — як золотий дощ жовтневого листопаду, а почами, в густій осінній пітьмі зловіщими хвилями гучної міди ходила тривога в полі. І страшно ставало серед цих потужних дзвонів, і темні сполохи бігли по землі, і смертний ляк проїмав душу.

Павло знову чатус високо на дзвіниці й, вслухуючись у пітьму, ловить вухом гудіння дзвонів. Криваві заграви не освітлюють уже темних овидів і чорна муть стоять у небі. Це лінне. Могутніш якося.

Павло довго пересиджує почами на дзвіниці, вдивляючись у пітьму.

А там, у тій далекій пітьмі, де буть на сполох, на тривогу, цілі села збігаються на пічні сходи й, заперши віддих, пожадливо ловлять кожне слово сміливих промов.

Приходять люди до монастиря, оповідають про ці пічні сходи.

Горить, палає серце Павлове жадобою побути тим, почути тих гарячих віщих слів.

І ось одної почі він у натові, далеко за манастирем, на сільських зборах.

Спалахують, крещуть іскрами, як удари криці об камінь, вогневі слова промовця. Тихо, припиняючи, в мовчазній пімоті слухає його широкий чорний натови людей. А там збоку, з обох сторін вулиці мовчазними тінями розтягаються чорні шпупри таємничих вершинників і гостро вглядуються в піний натови.

Рантом різкий виклик звідти:

— Розойдіесь!

Гучніш і налкін стають слова промовця. І ще з більшою увагою слухає його натови.

— Розойдіесь — раз!

Ні руху, ні звуку в товні.

— Два!

Ще з більшою твердістю стоять маси на місці.

І враз із свистом і вигуками рвиулась темна маса вершинників на збиту купу людей і все перемінялося в очах Павлових.

Рух, шарпанина, крики, виблиски шабель, і Навколо, почувши кінський тупіт за собою й удар чогось твердого по голові, падає на землю.

А коні меочуться, тупотять, перекидають людей, дзигами крутають в натовпі — і стоїть страшний, безладний, дикий крик голосів і частий тупіт ніг навколо.

Якийсь кінь у скачу наступив ногою Павлові на руку — й Павло скрикнув від болю. Схопився за ноги, хотів бігти, але повний удар у плечі присілив його знову до землі.

Потім був стогін і зойки. Потім усе стихло.

Павло лежить у воді на дні рову. Тихими країнами падає зверху й з легким плеском розбивається об води калюжі холодний осінній дощ. Виуть собаки на селі.

Павло встає й чує різкий біль у плечі. Хангається за плече й памацує рукою гарячу кров.

Що це?

А в голові якийсь шум і якісь темні круги в очах.

Павло стає на ноги.

Пліт. Якийсь садок за плотом і хата.

Він береться руками за пліт і падає. Знову встає, хангається за пліт, хоче перелізти, але перехиляється через цього й так застаеться висіти.

XI.

Тюрма, лікарня, слідство, довгі настірні вікночкотація й заступництво отця Порфира перед владою й перед ігуменом — і Павло, по довгім покутуванні на пості й тяжких роботах, знову в монастирі.

І тиша, мертві тиші, що приходить по довгих сильних бурях, рантом запанувала в душі Павловій. Хто найспокійніший тепер з усіх молодих послушників в монастирі? Павло. З кого надивуватися тепер ігумен і вся старша братія монастирська ніяк не може? З Павла.

Тихий, працьовитий, скромний, спокійний — Павло сидить тепер цілими днінами в іконописній майстерні й малює святих. Святий Хома в нього — вилитий дід Гнат. Святий Пантелеймон, лікар душ людських — Левко Ткаченко. Святий Антоній Печерський — портрет отця Порфира. А молодим святым Павло надає риси то брата Кирила, то Савицького, то Карла шведського, що на малюпку в одному журналі він знайшов.

Іноді тільки вигляне Павло на подвір'я монастирське, підійде до куща прочаш і запитає в балачці:

— Ну, добре. А якої нації ми, до якого народу, значить, належимо?

Мовчать ірочачи.

— Ну, турки, німці, греки, поляки є. Кожен народ свою інавгу на світі має. А ми хто?

— Православні.

— А москалі також православні?

— Православні.

— Значить, ми — москалі?

— Ні.

— Ну, то хто ж?

— Або ми знаємо хто!

— Може українці?

— Як кажете?

— Українці, говорю.

— Може й українці — або ми знаємо.

Відходить із сумом Павло від прочан і піде до своєї іконописці. Сідає й починає гарячково малювати обличчя: Хмельницького, Гонти, Дорошенка. Сірка, ще раз Карла шведського, ще раз Савицького. І тішиться він, коли Пому вдається щось. І радіє, і говорить із своїми святими, і живе всією душою з ними...

XII.

Минув довгий десяток літ.

Багато за цей час води перетікло в Десні і у старому Десниці, багато дечого змінилося й у монастирі. Нема вже старих іноків, вічним спочинком є спочивають на цвинтарі під монастирською церковю. Колишні молоді послушники вже в клобуках ходять, місце старих ченців позаймати, з братів отцями порубилися. Брат Павло вже від кількох літ чорний клобук носить — не брат Павло тепер він, а отець Нестор, брат Кирило отцем Савою став і багато інших змінило в старому монастирі.

Змінилося життя й поза його мурами. Тривожні, неспокійні часи знову настали на Україні. Гомін у народі, рух по війні нішов. Шумить навколо люди, як на весні кипучий вир десенський. А тут уже чути й ворог надходить. до послуху Україну привернути собі хоче. Що день, то повідомки, що година, то тривожливіші поголоски.

А одного дня якось зявилося під монастирем козацьке військо. Довгі шапки на шапках, криві шаблі, високі гострі сини. Старий полковник сивовусий під браму підіздить, злязти із коня, ігумена в чепців питаеться.

— Ібо, що, пане полковнику? Полк розтанцу-

ється в монастирі? Просимо красицько. Трудно, але якось уже знайдеться місце й для коней і для козаків.

І привітливо гладить рукою отець Нестор довгі кінські ший...

Клопочеться ігумен, старенький отець Порфир. Ходить по монастирю, накази роздає: велику гостинницю — козакам, малу — старшинам. А пол-

ковникові речі до ігуменських покоїв просто за-
нести.

Отець окопом бігає, коло стаєнь метушиться.
Не жарти — шістсот коней примістити якось
треба.

Стойть отець Нестор, дивиться на козаків. Ра-
діс, тішиться серце чернече. А гляне па полков-
ника — старий образ у брамі оживає. Ну, що —
не правду хіба дід Гнат казав колись, пехай йому
земля пухом буде?.. Стривай, сину, каже, дожи-
веш інле. Ну, що — не справдилися слова старого?

Хрумають сіно козацькі коні. Весело помаху-
ють хвостами.

— Їхте собі, їхте, небораки. Спочивайте. Ба-
гато іде роботи ногам вашим.

І привітливо гладить рукою отець Нестор довгі
кінські шині.

Брязкають шаблі, давеняять козацькі эстроги
навколо.

Стойть отець Нестор посеред козаків, з утіхою
дивиться на молоді їх обличчя.

— А звідки, хлонці? Із Винниці? З Прилуки.
з Кременчука. з Житомира? Та що ви кажете —
навіть і зпід Львова є? А хто це сказав — з Бор-
зенщини? Це ти, хлонче? Земляки ми, виходить,
з тобою. Я також, щоб ти зішав, із Борзенщини, та-
коож із козаків похожу... Що, що кажете? Ранених
маєте? Чом же не говорите нічого — у нас шин-
таль монастирський є. Он там-о, за отою каплице-
кою. Ходімте, покажу.

Весело на душі в отця Нестора. Весело, любо.
Як у якесь свято велике, як на Великдень.

І все повеселішало навколо. Дзвони старі, ко-
зацькі якось урочисто гудуть у повітрі. Осіння
прозолоть сміється в лісі. Наскаве сонечко в небі
грає.

Значить, діждалися таки. Без крові, без тих
переворотів страшних, про які Левко Ткаченко го-
ворив колись.

А ночами золоті ярії снують у голові отця Не-
стора, щасливі, солодкі сни Іому ввникаються. Ну.
ось... Ну ось, хвалити Бога, діждалися таки...

Але недовга втіха.

Ранком третього дня тривожливо прокинувся
манастир під гуркітдалекої гарматної канонади.
...Бух-бух... Бу-бу-бух...

— Що ж це таке? Що ж це, браття?

Моторошило, глухо гунають гармати за Десною.
У якімсь боязкім мовчанні прислухуються до них
мертві пімі иоля, журна тиша в лісі.

На широшилося чорче гайвороння. Позліталося
звідусіль. Сидить, крякає на золотих хрестах ма-
настирських.

Спішило кликає полковник сотенників старшин
до себе, розгортає мацу перед ними, показує на їй
рукою щось. Повинодили спішило старшини від пол-
ковника, і рантом у манастирі всім відомо стало:
виступає полк у дорогу, кудись на той бік, за
Деспу вибирається.

Виводять козаки із стаєнь коней, сідають, на
манастирському майдані перед брамою збираються.

По ранній службі підходить старий полковник
до ігумена, за гостину Іому дикує, цілується з ним.
сердечно прощається з братією.

Вийшов полковник із монастиря, привітався до козаків. Підвели йому коня, залишила команда, шасть — і цілій полк на конях. Повернув коня полковник, патягнув поводи, стиснув боки острогами — й потяглося козацтво до Десни.

Похмуро, сумно. Дрібна осіння мряка засіває землю.

Стоять чепці коло брами, дивляться вслід козакам.

— Процайте, браття. Процайте. Благослови, сило небесна, трудні дороги ваші.

Відіхало козацтво. Тихо, порожньо стало. Сумно, немов мерця винесли з хати.

Бухкають далекі гармати за Десною.

Тоскно, в якісь трипазі прислухується до них земля. Тоскно, трипояклюв прислухувалися до них чепці.

І сумно минав у майастирі довгий похмурий неспокійний день.

XIII.

А присмерком, над вечір гучно заторохкотіли
в стару монастирецьку браму.

— Атварі!.. Гей, атваряй там! — крикнув білоногардієць.

— Хто?

— Атваряй, гаварят вам!

Прийшли.

— Где етот ваши... ігумен, ілі как єво там?

Вийшов старенький отець Порфир.

— Я тут ігумен. Що вам, братя?

— Ти? Тебя вот пам і пада. Пайдьом!

— Куди?

— Ну, пайдьом уже.

Пішли. Ігумена забрали з собою.

Стоять розгублені ченці, з тривогою чекають,
що далі буде.

Не довго було ждати. Скоро повернулись.

— Ми вам пакажем, как таїдамакоф прінімать! Где ваши капюшни? Скоро, паказиваї! Кто тут старшої у вас?

Крики, галас, лайка.

Подвіря повне коней. Скриплять вози. Десять чути, вибивають рушницями двері.

— Где ключі? Гей, ключі сюда давай! Та жівess
ви паварачівайтесь!

Вже темно. Доц. Ніч западає.

У келіях новно народу. Ірик, сороміцькі пісні.
Гармонійка десь пищить.

Отець Нестор виходить на подвір'я.

Доц. Мокнуть вози. Задумливо жують коло
возів монастирський овес коні.

Нестор тихо стоїть, слухає й, нечутно ступаючи,
де поміж возами.

Вікна трапезної ясно освітлені. Крики, бала-
каніна. Що там?

Нестор минає вози, підходить до вікон. Крадь-
кома зазирає туди.

Новно людей. Накурено. Сизий дим хмарами
ходить над столами. А в ігуменських покоях різко
верещить гармонія й зухвалі голоси хвильсько ви-
співують сороміцьку пісню.

Гайдко, мерзенно на душі. Нестор відходить.

І раптом бачить — світиться у великій церкві.
Хто ж би це там?

Швидко підходить він до церкви, обережно
прокрадається й, нечутно ступаючи на сходах, тихо
прилипає до дверей.

Дві постаті в кашкетах ходять із свічкою по
церкві; пильно роздивляються павколо. Ось зупи-
нилися коло старого срібного ковчега, мадають ру-
ками, постукують пальцями по віку.

— Што, шікак срібнос, брат? Га? Харощая
вешцішка — паді, с палиуда весом будеть. А што
там далес, пасматрі?

Серце в отця Нестора здригається і починає битися часто-часто.

...Дві постагі в кашкетах ходять по церкві,
пильно роздивляються навколо . . .

»...Самойлович з усім чесним козацтвом в літо
від Р. Х. 1677«...
Холодним жахом наповнюється душа його,

і чує Нестор, немов на очах у нього гвалтують рідну матір.

— Ну, ладно, ільком... Потім ужина прільком, всему парядок дадім.

Отець Нестор швидко збігає із сходів і що духу, прожогом кидається до келії, де зібралася братія.

— Де Сава? Не бачили отця Саву? Та кажіть же, де він?...

Мовчить братія. Зблася докунні, мов сполохана овеця отара, зиркає прибито, тупо, нерозікано на нього.

Отець Нестор шукає очима серед братії Саву, не знаходить його й швидко вибігає знідти на коридор.

Тихими тінями сновляють по темних кутах ченці, приголомшені, безживітні, як тихі безголосі осінні мухи.

Де ж Сава? Де?..

А ось він.

Цупко хапає його Нестор за рукав і, міцно тримаючи, внерто тягне за собою в кут.

— Що ж це, Саво? Грабують нас... Діди-прадії наші, як мед до вулика, збирали, зносили сюди нашу старовину, нашу історію, а вони, невідь хто й звідки, приходять і руйнують нам наші музеї. Савицький був, розбійник, і не взяв нічого, а ці забирають. Що ж це, Саво? Не попустимо, чуєш! На душі моїй і так уже тяжкий гріх за той старий образ у брамі лежить. А тепер же як, знову? Ні. цього не буде, не може бути! Не попустимо, брате!

Стойть замислено Сава напроти нього, сумно хитас головою.

— Що ми зробимо з тобою. Несторе? Не сила наша. Хто рятуватиме? Як?

— Ніхто ж, як ми з тобою, Саво. Бери мерції лантух! Бери лонату! Та скоріш, бо спізнимося!

Темно в церкві. Тихо. Двері відчинені.

Нестор із Савою крадькома, як злодій, заходять, сунуться поздовж мурів, поханицем намащують руками.

Ціле. Цілий ковчег, цілі чаши, ціла стара ікона в божниці. Усе ціле.

Швидко беруть кони, зносять, складають усі до лантуха, волочать тяжку ношу до виходу.

— Скоріш, скоріш, бо спізнимося. Саво!

Висунув Нестор голову з дверей, прислухався

— тихо.

— Сюди... Сюди. Саво, попід мур... Швидче!..

Садом просто до яру!..

Тихо посувуються дві чорні постаті посеред мороку, пролазять у мурі до лісу й, несучи на собі тяжку ношу, сходять на дно яру. Трінцить галузязя під ногами, холодні краплинини надають за комбр з дерев, слизають під руками стовбури мокрих осик і дубів. Та й темно ж, темно як!

— Сюди. Саво, аа мною... Тут стежечка десь новинна бути... Ось вона... Ну, тепер просто до Десни...

Тяжко дихають черпачі груди. Гарячий піт мішається з холодними краплинами дощу. Але вся увага на тому, як би швидче!.. Як би швидче!..

Ось... Ось уже... Ось...

XIV.

— Сюди, під кручу... Тут у піску й закопаємо... Дивися, примічай — три вязи над кручею й купчик гладу. Бачиш? Запамятай добре, Саво.

Скргоче мокрий десенський пісок під лопатою, чорніє яма.

Ну, годі вже. Вистане.

— Так просто з лантухом і покладемо... Ось так... Законуй тепер, брате!

Яма закопана. Притоптана ногами. Ну, вже її по всьому, значить. Хай тепер шукають!

Кинув Нестор лопату в Десену, озирнулися ще раз ченці навколо — иу, так: три вязи і купчик гладу на кручі! — Ї мовчки пішли геть.

Хлюпають калюжі. Дрібний дощик густою сіткою заволікає все навколо. Темно, хоч в око стріль.

Ідуть ченці, тихо перекидаються словами. Ось уже її ліс монастирський чорніє перед ними.

Раптом отець Нестор зупиняється й живідко хапає Саву за рукав.

— Цпть, Саво! Що пе?.. Чуєш?

Стоять ченці серед темряви, тривожливо прислухуються.

З монастиря долітають до них глухі крики.

— Чуєш, брате?

— Чую.

— Що це?

А з монастиря один по одному виринається і гучно прокочується лісом кілька рушничних стрілів.

— Може то наші вночі надійшли, монастир відбивають?

— Наші? Ойт, щось не те! Не похоже. Ходім швидче до лісу, брате!

Чорно в лісі. Хрустить галуазя. Тяжко їти серед стовбурів із простягненими наперед руками.

Крики не вгавають. Чути, як щось хльоскає в повітрі.

— Е, брате, чи не нашіх бути часом?

В грудях неспокій. На серці жах. Що робити? Куди подітись?

От і стежечка. Ось і мур монастирський. Ось і діра в мурі.

Сава й Нестор пролазять крізь діру, зупиняються і з тривогою в душі слухають.

Ну, так і є — бути братію!

— Е-е, брате, біда! Шукають. Ти чуєш? Тікаймо швидче!

Повернули ченці назад, але в ту же мить зашарудів кущ збоку і навпереди ім хтось вискочив із пітьми.

— Стой!

Закамяніли на місці Сава з Нестором.

— Кто тут?

Мовчать ченці.

— Кто? Гаварі! Стрелять буду.

— Свої! — глухо, не своїм голосом озивається Нестор.

— Кто свай?

Мовчання.

Темна постать ступає до них, і бачать чеїці перед собою салдата з рушницею пішаготові.

— А-а, галубчіки міліс! Вот ви кудा?

Швидкий рух — і раптом із пітьми, рвапувши повітря гучним вибухом, плюнуло на них спілучим сніпком червоного полумя.

Сава пронизливо скрикнув і, хитнувшись пабік, повалився на землю.

Страшною бліскавкою пронісся в Несторовому мозку жахливий привид смерти. Здригнувся Нестор, перебігло митто в памяті ціле життя його, пригадалися три взіг й купчик голоду на кручині. І враз він швидко, но-звірячи зібгався, присів, напружив усії свої сили й, кинувшись прожогом на салдата, з цілого розгону ударив головою йому в живіт. Йойкнув салдат від болю, махнув руками й, випустивши руїпіпцю на землю, тяжко grimнув навзнак.

Притильном вискочив Нестор колінами йому на груди, вхопив рушницю й що спли вдарив його прикладом по голові. Салдат коротко квекнув і мовчки простягся.

— Убив! — із диким жахом пронеслося в голові Нестора. — Убив!

Але в ту же мить почув рух у кущах і швидко скочив на ноги.

Збоку пепорушно лежав на землі Сава.

Нестор рвучко схилився над ним.

— Що тобі, брате?

Сава мовчав.

— Саво, кажи.

Але груди його вже не дихали й тяжка руза безжизнно виала на землю, лишивши на пальцях Несторових холод помертвілого тіла.

Швидко схопився Нестор на ноги, підбіг до вбитого солдата, зірвав із його ладівницю з патронами й, пе озираючись, кинувся притиском до лісу.

Кілька куль, крихко відсікаючи тонкі віти на деревах, просвистіли над його головою, вухо вловило якийсь різкий крик збоку — і все потонуло в метушливому бігу серед чорних стовбурів дерев і розченірених вітів кущів.

На дні яру Нестор зупинився, тяжко перевів дух і, вдивляючися гострим вовчим поглядом у пітьму, озирнувся.

— Куди тепер?

Чорно навколо. Мокро, непривітно, глухо.

А з монастиря раз-у-раз виривалися й жахливою луною розбігалися в темному лісі громові вибухи стрілів...

XV.

Шумить, виром крутить понад Десною страшний повстанчий загін отамана Крука. Як зимова хуртовина навертає снігові замети, так гори ворожих трупів накладають гострі блискучі повстанські шаблі.

Як вихор, налітає він на ворожі становища, перевертає їх догори ногами, вирубув впень усе, що чужим духом заносить. Ні стогін рапеніх, ні слізні каяття тих, що здаються на ласку Його, не проймають скалем камяного Крукового серця. Не пристав Йому жаль. Заприсягся на хресті страшний Крук, покіль живий і покіль стискає шаблю рука Його, мститися люто на ворогові за всі його врази й криви.

— Що? Не час тепер розбиратися... Рубай, хлонці.

Даремне носяться по слідах отамана Крука ворожі відділи. Даремне оголошено смерть усякому, хто пригріє, притулить Його, хто дасть прихилити на ніч у себе Його буйну голову. Марно висять оповістки на всіх перехрестях, обіцюючи велику грошову нагороду тому, хто викаже Його або хто принесе Крукову голову.

Невловимий отаман Крук із своїми страшними

гайдамаками. Його в Глухові шукають, а він перевертає шкебельте Ніжин, за ним до Почепа же-
нується по слідах, а він справляє криваву тризну
в Коропі.

Відважний, як орел, меткий, як заяць, слизь-
кий, мов вон — носиться понад Десною загін Кру-
ка й страшним крилом смерти змітає все, що зу-
стрічає на шляху своїому.

Звірячий жах і смертній дикій трепет наво-
дить Крук на ворога. хто б він не був і звідки б не
взявся. А в надрах народніх, в широкій людській
масі, з хати до хати, з вуха на вухо, з уст до вуст
розвноситься гомінка слава про п'ого й невловимих
його козаків і широкими кругами, як плескіт води
на воді, далеко розходиться з півдня на північ, із
заходу на схід.

Але на весні, коли білою габою завилися де-
рева в садках — не стало чуті Крука. Пропав, як
на льоду заломився.

Радіс ворог, кінець йому сурмить.

А він у ярах понад Десною станов стойть, від
кількох днів у пісках понад кручами копається,
дорогого скарбу шукаючи.

Не шукай, отамане. Марнуєш тільки час доро-
гий. Бурхливі на весні калямутні води десенські.
Киплять, шумлять, кидаються люто з боку на бік,
із берегів тісних на волю вирватись хочуть. Пада-
ють тоді у дикі вири високі стрімки кручі, цілі
ліси зриваються у воду, з ревом несуться у страш-
них диких потоках. Так і ті вязи твої з қущи-
ком глоду. Упали з кручею в Десну й поняла вона

своїми водами те місце, де скарб твій закопано.
Бистрина річка на тім місці тепер.

Замислився отаман Крук, схилив сумно голову. Але стренгувся враз і гострим поглядом обвів далеко навкруги.

— Що зробиш — з Богом це битися! Скарби виуки-правиуки наші колись видобудуть — ніде ж, як у святій землі нашій сковані! А ворогові смерть!.. На коней, хлопці!

Насунув Крук на брови чорний кlobuk чернечий, поправив криву шаблю при боці, вдарив острогами коня й виїхав голодним вовком із яру на шлях широкий.

І закрутися знову сніговою метелицею страшний вихор повстанський.

XVI.

Восени особого призначення карній відділ, за-
сівши в ярах понад Десною, оточив з усіх боків
отамана Крука.

— А-а, попалася гайдамацька ворона! Ну, те-
пер і не вислиши із наших рук.

Засвистіли довкола кулі. впав вороний кінь
під Круком.

Озирнувся отаман — самі чорні трупи пов-
станські навколо нього.

— Ну, здавайся ти. ідоле патлатий! Гей!

Гарячою парою кинулася кров у Крукову го-
лову.

— Що? Здаватися? Не діждете, гадюча валпа
кров! Не діждете, псявіри!

Стрілив Крук собі в серце й тяжким снопом
гримувся на землю.

— Собака гайдамацька! — пхнув ногою його
начальник відділу.

І, махнувши рукою солдатам, показав на
Десну.

Взяли його за руки й за ноги, розкачали й
з розмаху кинули з кручин в ріку.

Плеснула Десна, полохливо розкрила холодні
води, швидко закрила їх — і не стало отамана
Крука.

А вітер стрімголов стрибав уже через ярки й
ліси, через поля й байраки й збентежено піс про
нього страшну вістку довкола.

... Стрілив Крук собі в серце ...

Нема отамана Крука. В грузах лежить і ста-
рий спалений козацький монастир. Але душу на-
родню ворушить і креше іскри в молодих сердях
нова дума про нового героя — про страшного ле-
ґендарного козацького ватажка у клобуку чернечім.

1924.

